

Dobszay László

Az órómai alleluarium

Az Alleluja a miseproprrium „legpuhább” *Dobszay László zenetörténész, karnagy (Budapest), a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzene Tanszékének professor emeritusa.* tétele. Míg a többi propriumtétel római öröksége egészen napjainkig lényegében

változatlan s alig gyarapodott, az Alleluják szintén római alapokon nyugvó készlete nagyban átalakult a karoling és posztkaroling időkben, azután pedig a középkor folyamán sokszorosára növekedett. Új és új Alleluják keletkeztek egészen a XVI. századig; az ezredfordulóra kialakult ciklus nagyjából közös törzsanyaga volt a latin egyháznak, a sokszáz tételes középkori termés nagyrészt helyi vagy térségi elterjedésben élt. De nemcsak a készlet e bősége különbözteti meg a többi tételtől, hanem annak elosztása is a liturgikus évben. Míg a legtöbb liturgikus nap évszázadokon keresztül tartotta saját introitusát, offertóriumát, kommúnióját, az Alleluják elhelyezésében nagyobb változatoságot tapasztalhatunk. Gyakran nem is rögzítik az Alleluja helyét az évben,¹ hanem bizonyos időszakokra érvényes jegyzéket közölnek, s ezeken kell folyamatosan továbbhaladni, vagy belőlük szabadabban válogatni: „Alleluia, quale volueris — amelyik Alleluját akarod.”²

A szaktudományban vitakoznak az Alleluja kora és eredete fölött. Régebben általános volt az a felfogás, hogy a kiindulópont az egyházatyák által emlegetett „jubilus”, vagyis a szöveg nélküli, érzelmi indítékú liturgikus éneklés volt. Ezt kapcsolták az „Alleluja” szóhoz, később pedig egy verzust adtak hozzá, hogy közvetlenebb kapcsolatba hozzák az ünneppel vagy liturgikus nappal. Ezt a felfogást látszik igazolni egyes keleti egyházak gyakorlata, ahol az Alleluja valóban hosszú, akár 10–15 perces szöveg nélküli melizma-énekbe torkollik. Eszerint az Alleluja visszavinnie minket a keresztény liturgia őskorába, melynek kultúrájában az efféle szövegtelen „jubilálás” a keresztény liturgián kívül is jól ismert volt.³

Az újabb szaktudományban egy ezzel éppen ellentétes vélemény kapott hangot.⁴ Eszerint a válaszos zsolttárok refrénje a húsvéti időben pusztán az „Alleluja” szó volt: az Alleluja az első időkben nem önálló műfaj, hanem a válaszos zsolttár egyik fajtája. Az elmélet szerint tehát a kezdeti időkben nem volt külön-külön „graduále” és „Alleluja”, az Alleluja csupán a graduále (e kutatók szerint: akkor még csak szillabikus válaszos zsolttár) különleges, húsvéti

¹ Így a Hesbert által kiadott hat legrégebbi forrás közül háromban: Dom René-Jean Hesbert: *Antiphonale Missarum Sextuplex*. Herder, Roma 1935. 198–199.

² Például ugyanott 102–110., 126–127., a „Blandiensis” oszlopban.

³ W. Wiora: „Jubilare sine verbis”, in *In memoriam Jacques Handschin*. Straßburg 1962. 39–65.

⁴ Legbővebben kifejtve James McKinnon: *The Advent Project. The Later-Seventh-Century Creation of the Roman Mass Proper*. Berkeley 2000. 249–279.

fajtája. Ha így volna, akkor éppen a verzus (vagyis a zsoltárvers) lenne a kiindulópont, s az Alleluja eredetileg nem is melizmatikus tétel lett volna, csak egy antifónaszerű hozzátétel, talán olyasféle, mint a húsvéti vigília Allelujája, melynek minden szótagján 5–6 hangos csoport ül, és nem hosszabb ennél a „-ja” sem (vagyis az a szótag, mely a kifejlett Allelujákban a hosszú, olykor 30–40 hangos neumát hordozza). Ebből az ős-Allelujából fejlődött volna ki (valamikor a VII. század táján) a jubilus hozzáadásával a tipikus római Alleluja-műfaj.

Mivel a korai időszakokra vonatkozóan nincs semmiféle dokumentumunk, minden ilyen elmélet csak a meglévő anyag elemzésére tud hivatkozni, s az eredetkérdés valószínűleg mindörökké megoldatlan marad. (Egyébként magam az első, általánosan elterjedt elmülethez állok közelebb, elismerve az „allelujás” zsoltárnak mint önálló, az Allelujával nem azonos műfajnak létét is.) Akárhogy is történt, bizonyos, hogy az Alleluja saját esztétikai, liturgiai, lelki értékkel bíró, felséges összetevője a római liturgiának. Nagyszerűségéről sejtelve sem lehet annak, aki csak a mai misékben szokásos nyúl farknyi, nem egyszer eléggé idétlen Alle-allelujából ismeri. Külön elemzésre méltó lenne az, hogy hogyan illeszkedik be a szertartás menetébe és zenei logikájába, mi a sajátos szerepe a lecke-graduále-Alleluja-(sequentia)-evangélium drámai egymásutánjában.

E tanulmány tárgya azonban nem az Alleluja általában. Azzal akarja segíteni az Alleluja megértését, hogy annak ősi római állapotát mutatja be, annak liturgiai és zenei jellemzését adja annak reményében, hogy ez közelebb hoz minket a mai Alleluja liturgiai és zenei megértéséhez, segíti a mai egyházzenészt az Allelujához való —elvi alapokon nyugvó, de nagyon is gyakorlati— viszonyának kialakításában.

Egy töredékes forrást nem számítva az „órómai”⁵ miseéneket két forrás tartalmazza. A korábbi a Szent Cecília-bazilikának, a Tiberisen túli városrész plébániatemplomának 1071-ben leírt graduáléja, amely egyébként az egész római ének legkorábbi vonalrendszeres (tehát pontosan leolvasható) emléke.⁶ A másik a római kereszténység főtemplomának, a lateráni bazilikának XII. századi graduáléja, mondhatni: a pápai liturgia énekeskönyve.⁷ A Szent Cecília-graduále vizsgálata vonzóbb lenne kora miatt. Éppen az Alleluják tekintetében azonban, úgy látszik, „modernebb” a lateráni graduálénál, tehát a régi római állapot megismerésére alkalmasabb az utóbbi kóruskönyv. Érdeklődésünk kétirányú lesz. 1. Milyen nagyságú és összetételű az Alleluja-készlet, azt hogyan használták az év folyamán? (Ez a liturgiai kérdés.) 2. Milyen jellegű a zenei anyag,

⁵ Órómainak nevezzük a római liturgiának és zenének azt a korai változatát, melyet XI–XIII. századi római források örökítettek ránk. E kódexek bizonyára nem hangról hangra tartalmazzák a VII. századi (sok elemében még korábbi, esetenként jóval korábbi) állapotát, de közel állhatnak ehhez az ősallopothoz, mindenesetre közelebb, mint a régi római ének gregorián (frank) formája.

⁶ Facsimile kiadása: Max Lütolf: *Das Graduale von Santa Cecilia in Trastevere (Cod. Bodmer 745)*. Cologny—Genève (Fondation Martin Bodmer) 1987.

⁷ Kiadása átírással: Bruno Stäblein: *Die Gesänge des altrömischen Graduale Vat. lat. 5319*. (Monumenta monodica medii aevi II). Kassel—Basel, etc., Bärenreiter 1970.

hogyan kell annak megalkotását, megtanulását elképzelnünk egy szájhagyományos, minden zenei írásosságnak híján lévő korszakban? (Ez a zenei kérdés).

A lateráni graduále 71 Alleluját tartalmaz, de ebből 10 tétel nem tartozik az alapkészlethez, hanem frank-római alkotások későbbi átvételei. Továbbá külön kell számolnunk 7 görög szövegű tételt. Ezek ugyan beilleszkednek a zenei rendszerbe, de szerepük igen sajátos: a római liturgia egyik különleges szerzetesének részei, a húsvétheti ünnepi vesperás („gloriosum officium”) tartozékai, s a kontinensen elterjedő frank-római liturgiába már nem kerültek be. Igazában tehát összesen 54 Allelujával kell számolnunk. Ennek jelentőségét akkor látjuk, ha tudjuk, hogy az Alleluják száma például a Graduale Triplexben⁸ 158, az esztergomi Missale Notatumban⁹ 137, a klosterneuburgi graduáléban¹⁰ 118, a Saint-Yrieix-i graduáléban¹¹ meg éppenséggel 278! Az órómai Alleluják alacsony száma az óitáliai liturgiák sajátosságával egyezik: a XII–XIII. századi ambrozián (milánói) rítus például mindössze 52 Alleluja-szöveget ismer,¹² és ez a XX. századi állapotában is csak 69-re növekedett.¹³

Liturgiai elemzés

De hogyan lehet 54 Allelujával az egész évet „ellátni”? Hogy ezt megértsük, át kell tekintenünk a készlet liturgikus megoszlását. A fent említett 10 járulékos (frank) tételt figyelmen kívül hagyjuk, annál inkább, mert ezek magában a liturgiában is függetlenül kaptak helyet. Az áttekintésnél célszerű lesz a készletet a liturgikus felhasználás szempontjából csoportosítani.

I. Temporális ünnepek (ünnepi időszakok) saját tételei. Az adott tétel sajátlagosan az ünnep(kör) gondolatát fejezi ki, és liturgiailag is ahhoz van kötve. Vagy csak egyszer fordul elő az évben, vagy az ünnep környezetében kap helyet. (A tartalmi vonatkozásokra és a mai liturgikus alkalmazásra való tekintettel megadom a rövid verzusszövegek fordítását és az adott zsoltárszámot.) Figyelemreméltó, hogy az órómai Allelujáknak gyakran van két, sőt három verzusuk.¹⁴

⁸ *Graduale Triplex*. Solesmes 1979.

⁹ Szendrei Janka—Richard Rybaric: *Missale Notatum Strigoniense ante 1341 in Posenio*. (Musicalia Danubiana 1.) Budapest, MTA Zenetudományi Intézet 1982.

¹⁰ Dom Jacques Froger: *Graduel de Klosterneuburg*. (Paléographie Musicale 19.) Berne, Herbert Lang 1974.

¹¹ *Le Codex 903 de la Bibliothèque Nationale de Paris, Graduel de Saint-Yrieix (XIe S.)* (Paléographie Musicale 13.) Solesmes 1925/1971/1992.

¹² Terence Bailey: *The Ambrosian Alleluias*. Englefield Green, Plainsong and Mediaeval Music Society 1983. 88.

¹³ *Antiphonale Missarum juxta ritum Sanctae Ecclesiae Mediolanensis*. Romae, Desclée et Socii 1935.

¹⁴ Egyes Allelujákat két formában is használtak: egy verzussal a közvasárnapokon, ugyanazt több verzussal ünnepeken.

A középkorban alig néhány tartotta meg második verzusát, a tridenti rendezés idején pedig teljesen eltűntek a kétverzusos Alleluják.

Ádvent:

1. Excita potentiam (79.): „Ébreszd föl, Uram, a te hatalmatodat, és jöjj el, hogy megszabadíts minket.” Ádvent I. és III. vasárnapjára előírva.
2. Ostende nobis (84.): „Mutasd meg nekünk, Uram, irgalmasságodat, és a te üdvösségedet add meg nekünk.” Ádvent II. vasárnapjára.

A karácsonyi időszak:

3. Dominus dixit (2.): „Az Úr mondá nékem: Én Fiam vagy te, én ma szültelek téged.” A karácsonyi éjféli misére.
4. Dies sanctificatus (görög eredetű): „Megszentelt nap ragyogott fel nekünk, jöjjetek, népek, imádjátok az Urat, mert a mai napon nagy fényesség szállt le a földre.” A karácsonyi nagymisére.
5. Vidimus stellam (az evangéliumból): „Láttuk az ő csillagát napkeleten, és eljöttünk adományainkkal dicsérni az Urat.”

A húsvéti időben:

6. Confitemini Domino quoniam bonus (117.): „Hálát adjatok az Úrnak, mert jó, mert az ő irgalmassága örökkévaló.” A húsvéti vigíliára; más dallammal megismételve Mennybemenetel vigíliáján.
7. Pascha nostrum (az első Korinthusi levélből): „A mi húsvéti bárányunk a föláldoztatott Krisztus. V2. Üljük meg a húsvéti lakomát a tisztaságnak és igazságnak kovásztalan kenyerével.” A húsvéti nagymisén és vespéren.
8. Haec est dies (117.): „Ez az a nap, melyet az Úr szerzett nekünk, örvendezzünk és vigadjunk rajta.” Húsvét nyolcada, fehérszombat.
9. In exitu (113.): „Izráel kijövéen Egyiptomból, Jákob háza a barbár nép közül. V2. Lőn Júdea az Úrnak szentélye, és Izráel az ő birodalma. V3. Láta a tenger, és elfutott, a Jordán visszafordult.” Húsvéthétfői vespérés.
10. Omnes gentes (46.): „Minden népek, tapsoljatok kezetekkel, örvendeztek az Istennek ujjongó szóval. V2. Mert az Úr felséges, rettenetes, nagy király minden istenek felett. V3. Fölment az Isten örvendezéssel, az Úr harsonaszóval.” Húsvét nyolcadnapja, vespérés.

Mennybemenetel és pünkösöd:

11. Ascendit Deus (46.): „Fölment az Isten ujjongó örömmel, az Úr trombitaszóval. V2. Alánk vetette a népeket, és a nemzeteket lábaink alá.” Mennybemenetelre.
12. Dominus in Sina (67.): „Az Úr szent helyén, Sinaiban, felmenvén a magasságba fogva vitte a fogságot.” Mennybemenetelre.
13. Emitte Spiritum (103.): „Bocsásd ki Lelkedet, és életre kelnek, és megújítod a földnek színét. V2. Legyen örökké tartó az Úrnak dicsősége, örvendezik az Úr az ő művein.” Pünkösödvásárnap, pünkösöd utáni szombat.

14. Spiritus Domini (Bölcsesség könyve): „Az Úr Lelke betölté a föld kerekességét, és aki mindeneket egybetart, annál vagyon a szó értelme.” Pünkösdvasárnap és pünkösöd utáni szombat.

A 14 felsorolt Alleluja tehát az ádventi időszakon kívül öt nagy ünnepet szolgál ki (karácsony, vízkereszt, húsvét, Mennybemenetel, pünkösöd). A törzsanyagból leszámíthatjuk a *Haec est dies* tételt (a húsvéti oktáva egy köznapján, voltaképpen az egész héten mondott, hasonló szövegű graduálét helyettesíti), az *In exitu*-t (csak vesperásban szerepel, míg a gregorián anyagban egy évközi vasárnapi mise része; eszerint voltaképpen a következő csoportba illenék) és az *Omnes gentes*-t (húsvét nyolcadának egy köznapján, a vesperásban). A *Confitemini* ugyan szorosan húsvét ünnepéhez kötődik, de egy dallamváltozattal Mennybemenetel vigíliáján is újra elhangzik; szövege szerint valóban inkább a következő, zoltáros csoporthoz tartozhatna. Így ádvent és a nagy ünnepek miséinek ellátásához 11 tételre van szükség.

II. Temporále-kommúne. A terminussal azt akarom kifejezni, hogy ezek az Alleluják a temporále törzsanyagához tartoznak, de nincsenek szigorúan egyetlen liturgikus naphoz kapcsolva, közülük több ismételtlen is előfordul az évben. Míg az első csoportban találtunk más szentírási könyvekből vett szövegeket is, emezek mind zoltárosak. Tartalmilag is zárt csoportot alkotnak: mindegyik dicsőítő jellegű. Két csoportban sorolom fel őket: az elsőbe (II/a) azok tartoznak, amelyek többször is szerepelnek az év során, akár ünnepeken, ünnepi időkben, akár az évközi időben. A második csoport (II/b) tagjait a graduále egyetlen nappal közli. A latin incipit után megadom a zoltárszámot.

II/a.

15. Adorabo (5.): „Leborulok a te szentélyed előtt, hálát adok a te nevednek.” Húsvét nyolcadának szerdáján, a vízkereszt és pünkösöd utáni vasárnapon, templomszentelés ünnepén, Szent Kereszt Megtalálása ünnepén.
16. Confitebor tibi Domine (137.): „Hálát adok neked, Uram, teljes szívemből, az angyalok színe előtt éneklek néked. Irgalmasságodért és hűségédért, mert felmagasztaltad mindenek fölött a te szent nevedet.” A húsvétkeddi vesperásban, a húsvét utáni 3. vasárnapon, a pünkösöd utáni 11. vasárnapon, Szent Mihály arkangyal ünnepén.
17. Dominus regnavit (92.): „Az Úr országol, ékességbe öltözött, erősségbe öltözött, és felövezte magát hatalommal. V2. Szilárd a te trónod kezdet óta, te vagy az örökkévaló. V3. Fölemelték a folyók szavukat.” Az egyik legfontosabb, mondhatni reprezentatív Alleluja, melyet különféle liturgikus összefüggésekben újból és újból alkalmaznak: a karácsony hajnali misében, a karácsony utáni vasárnapon, vízkereszt vigíliáján, a húsvétvasárnapi vesperásban, a vízkereszt utáni 3., a pünkösöd utáni 8. és 23. vasárnapon.

18. Iubilate Deo (99.): „Ujjongjatok az Úrnak, minden földek, szolgáljatok az Úrnak vigassággal.” A húsvét utáni 4. és a pünkösöd utáni 4. vasárnapon.
19. Laetatus sum (121.): „Vigadtam, amikor azt mondták nekem: Felmegyünk az Úr házába. V2. Itt állnak immár lábaink, csarnokaidnak küszöbén, ó, Jeruzsálem. V3. Könyörögjétek békét Jeruzsálemnek, és bőséget azoknak, kik szeretik őt.” A pünkösöd utáni 17. vasárnapon, de a húsvét utáni péntek vesperásában is.
20. Lauda anima (145.): „Dicsérjed, én lelkem, az Urat, egész életemben az Urat dicsérem, éneklek az én Istenemnek, amíg csak vagyok.” A húsvét utáni 5. vasárnapon, pünkösöd nyolcadának keddi, szerdai, szombati miséjében, a pünkösöd utáni 7. vasárnapon.
21. Lauda Ierusalem (147.): „Dicsérjed, Jeruzsálem, az Urat, dicsérjed, Sion, a te Istenedet, mert a te kapuidnak zárját ő tette erőssé, és fiaidnak áldást ő adott.” Pünkösöd nyolcadának keddjén és szombatján, a pünkösöd utáni 2. vasárnap.
22. Laudate pueri (112.): „Dicsérjétek, ti szolgálai, az Urat, dicsérjétek az Úr nevét. V2. Legyen áldott az Úr neve mostantól fogva és mindörökké.” Húsvét nyolcadának szombatján és vasárnapján, pünkösöd nyolcadának hétfőjén és szombatján, a pünkösöd utáni 16. vasárnapon.
23. Paratum cor meum (107.): „Kész az én szívem, Isten, kész az én szívem, éneklek, és zsoltárt zengek az Úrnak. V2. Serkenj fel, dicsőségem, serkenj fel, pszaltérium és citera, fölserkenek jókor reggel. V3. Hogy megszabaduljanak a te választottaid, tégy jót, Uram, a jókkal.” A húsvét utáni 3. és a pünkösöd utáni 13. vasárnapokon, továbbá húsvét nyolcadának keddjén a vesperásban.
24. Praeoccupemus (94.): „Járuljunk az ő színe elé hálaadással, és zsoltárokkal vigadozzunk néki.” A húsvét utáni 2. és a pünkösöd utáni 10. vasárnapon.
25. Qui confidunt (124.): „Akik az Úrban bíznak, olyanok, mint Sion hegye, meg nem inog az, és mindörökké megmarad. V2. Körülötte hegyek vannak, népét az Úr így veszi körül mostantól fogva és mindörökké. V3. Nehogy az igazak is gonoszságra nyújsák kezüket, tégy jót, Uram, a jókkal, az egyenes szívűekkel.” Húsvét nyolcadának csütörtökjén a misében és pénteken a vesperásban, a húsvét utáni 5. vasárnap, pünkösöd nyolcadának szerdáján, a pünkösöd utáni 18. vasárnapon.
26. Quoniam confirmata (116.): „Mert megerősítettett rajtunk az ő irgalmassága, és az Úr igaz volta örökké megmarad.” A húsvét utáni 2. vasárnapon, pünkösöd nyolcadnapján, a pünkösöd utáni 19. vasárnapon.
27. Te decet (64.): „Téged illet, Isten, a dicséret Sionban, és neked teljesítik a fogadalmakat Jeruzsálemben. V2. Betöltesz minket házad javaival, szent a te templomod, és igazságában csodálatos.” A *Dominus regnavit*-hoz hasonlóan fontos, többszörösen használt tétel: a vízkereszt utáni 1. vasárnap, a húsvét utáni 4. vasárnap, pünkösöd nyolcadának péntekjén, a pünkösöd utáni 9. vasárnap, továbbá húsvét nyolcadának szerdai vesperásában.
28. Venite exsultemus (94.): „Jöjjetek, örvendezzünk az Úrnak, vigadjunk a mi szabadító Istenünknek. V2. Járuljunk az ő színe elé hálaadással, és zsoltá-

rokkal vigadozzunk néki." Az előzőhöz hasonlóan „alaptételnek” tarthatjuk: pünkösdhétfőn, a pünkösöd utáni 5. vasárnap, húsvétvasárnapnak és húsvétkeddnek vesperásában. *Praeoccupemus* verse saját dallammal önállóan is (lásd följebb) használatos.

II/b. A következő tételeket egy naphoz rögzíti a graduále, de jellegükben az előbbiekhöz hasonlóak:

29. Cantate Domino ... cantate (95.): „Énekeljete az Úrnak új éneket, énekelj az Úrnak, mind egész föld.” A pünkösöd utáni 14. vasárnapon.
30. Cantate Domino ... quia mirabilia I. (97.) „Énekeljete az Úrnak új éneket, mert csodadolgokat cselekedett az Úr.” A pünkösöd utáni 15. vasárnapon. Ugyanez a húsvét utáni szombat vesperásában is, más dallammal és a következő második verzussal: V2. „Megmutatta az Úr az ő üdvösségét, ki nyilatkoztatta a nemzetek színe előtt az ő igazságát.”
31. Confitemini ... et invoke (104.): „Hálát adjatok az Úrnak, és hívjátok segítségül az ő nevét, hirdessétek a pogányok között az ő cselekedeteit. V2. Énekeljete neki, és zsoltárt mondjatok, hirdessétek minden csodatetteit.” A húsvét utáni szerda vesperásában.
32. Domine refugium factus es (89.): „Uram, te lettél a mi menedékünk nemzedékről nemzedékre. V2. Mielőtt lettek a hegyek, mielőtt formáltatott a föld és a világ, öröktől fogva és mindörökké vagy te, ó, Isten.” Húsvéthétfő vesperásában.
33. Laudate Dominum omnes (116.): „Dicsérjétek az Urat, minden nemzetek, együtt dicsérjétek őt, minden népek.” A pünkösöd utáni 20. vasárnap.
34. Laudate Dominum quoniam (146.): „Dicsérjétek az Urat, mert jó őt zengeni, a mi Istenünknek gyönyörű dicsérete légyen.” A pünkösöd utáni 6. vasárnapon.
35. Qui posuit (147.): „A te határaidon békét ő teremt, a gabona javával elégít ki téged.” A pünkösöd utáni 3. vasárnapon.
36. Qui sanat (146.): „Ki meggyógyítja a megtört szívűeket, és bekötözi azok sebeit.” A pünkösöd utáni 1. vasárnapon.
37. Quoniam Deus magnus (94.) „Mert nagy Úr az Isten, és nagy király ő minden istenek fölött.” A pünkösöd utáni 21. vasárnapon.

E 14+9 tételt az Alleluja-készlet magjának tartjuk. Mint láttuk, valamennyi zsoltáridézet, dicsőítő jellegű, vagyis az „Alleluja” refrén tartalmával teljes összhangban van. Tartalmuk szerint bármely ünnepen vagy közvasárnap alkalmasak az evangéliumot megelőző liturgikus szerepre. Valóban, a II/a csoportban ugyanazt a tételt hol karácsonyi, hol húsvéti, hol évközi alkalmazásban találjuk.

Ha elfogadjuk, hogy a húsvéti *Confitemini Domino quoniam bonus* lehet a legrégibb, sokáig talán egyetlen Alleluja, akkor ezt a sorozatot tarthatjuk az első olyan készletnek, amelyből az egész évet el lehetett látni, mihelyt az Alleluja használatát húsvét napjáról az év összes vasárnapjára (kivéve a nyárbőjtöt)

kiterjesztették. Valóban „készlet” lehetett abban az értelemben, hogy eredetileg talán nem is volt liturgikus helyük, hanem bármelyiket bármikor énekelni lehetett. Ennek emléke lehet a II/a csoport darabjainak szórt, rendszertelen elhelyezkedése. Véleményem szerint a II/b nagy része is ebbe az alapkészletbe tartozhatott, csak idővel visszaszorult és használata egy-egy napra korlátozódott.

Ha a verzusok *tartalmán* végigtekintünk, látjuk, hogy az ősi liturgikus felfogás szerint akár arra is alkalmasak lehetnek, hogy azokat az ünnepeket is ellássák, melyek saját Allelujával rendelkeznek. (Az ádvent csak a VI. században alakult ki; az egyik karácsonyi Alleluja mindmáig a *Dominus regnavit*. A húsvéti időt akár a feltételezett ős-Allelujával, a *Confitemini*-vel végig lehetett énekelni. Ha a húsvét nyolcadán végigtekintünk, látjuk, hogy az általános dicsérő Allelujákat liturgikusan megfelelőnek tartották az ősegyházban erre az időszakra is, hiszen a vasárnapi *Pascha nostrum* után a misékben ezeket látjuk: *Dominus regnavit* (görögül), *Venite exsultemus*, *Adorabo ad templum*, *Qui confidunt*, *Haec dies*; ezen felül a vesperásokban: *Domine refugium*, *In exitu Israel*, *Paratum cor*, *Te decet*, *Confitemini Domino et invocate*, *Laetatus sum*, *Cantate Domino*, továbbá a görög Alleluják. A húsvét utáni vasárnapokon szereplő tételek: *Quoniam confirmata est*, *Praeoccupemus*, *Paratum cor*, *Te decet hymnus*, *Lauda anima*. Vagyis nem a feltámadásról közvetlenül szóló (a későbbi gregorián repertoárban nagy bőséggel megtalálható) szövegek hangzanak itt el, hanem ugyanaz a dicsőítő alapkészlet, mely az évközi idő alleluariumát is adja. Így tehát valóban az egész év végigénekelhető volt a zsoltáros alapréteggel.¹⁵ Nem zárható ki, hogy ezzel a zsoltáros alapsorozattal együtt élhetett az 1. pont alá sorolt ünnepi ciklus, de az is lehetséges, hogy azt némi késéssel állították az alapsorozat mellé.

III. *A commune sanctorum*. Bizonyosan hasonló volt az eset a sanctoralében is. Itt szinte kizárólag kommúnis Allelujákat látunk, amelyeket az egyes ünnepeken rubrikák írnak elő; egyes tételek akár 6–8 ünnepnapnál is rubrikázva vannak, de végül mindig kiderül róluk, hogy alapvetően és eredendően kommúnis tételek. Érdekes, hogy olykor ugyanaz az Alleluja több „kategória” (apostolok, vértanúk, stb.) kiszolgálására is alkalmas, sőt van olyan, amelyet egyszerűen, megkülönböztetés nélkül „commune sanctorum”-nak kell tartanunk. Verzus-szövegüket e tételek is szinte mindig a zsoltároskönyvből veszik (amint ezt az incipit utáni szám is feltünteti):

38. *Nimis honorificati* (138.): „Tiszteletreméltók nekem a te barátaid, ó, Isten, igen megerősödött az ő fejedelemségük. V2. Sorolnám őket, de számosabbak a homoknál.” Az apostolok közös miséjében, 5 apostolünnepen külön is rubrikázva.

¹⁵ Analógiaként szolgálhat a zsolozsma „Responsoria de Psalmista” sorozata, amelyet kezdetben valószínűleg egész évben énekeltek, s csak idővel vált differenciáltabbá az Ószövetségből vett históriákkal az évközi respónzóriumsorozat.

39. Sancti tui (144.): „A te szentjeid áldjanak téged, országodnak dicsőségét hirdessék.” A leggyakrabban használt kommúnis Alleluja, a több vértanú közös miséjén kívül 16 ünnepen kiírva (köztük Mindenszentek).
40. Gaudete iusti (32.): „Örvendezetek, igazak, az Úrban, az igazakhoz illik a dicséret.” Vértanúk közös miséjében és a szanktorále 7 ünnepén.
41. Exsultabunt (149.): „Ujjonganak a szentek a dicsőségben, és vigadoznak nyugvóhelyükön.” Több vértanú közös miséjében, ennek értelmében rubrikázva két ünnepen és Mindenszentek napján.
42. Cantate Domino ... laudatio (149.): „Énekeljete az Úrnak új éneket, az ő dicsérete szóljon a szentek gyülekezetében.” Több vértanú közös miséjében, rubrikázva Kozma és Damján vértanúk ünnepénél.
43. Confitebuntur (88.): „Megvallják, Uram, az egek a te csodáidat, a szentek gyülekezete is a te hűségedet.” Habár csak két ünnepen van kiírva (Fülöp és Jakab ünnepén kottával, Pongrác és társai vértanúk ünnepén rubrikával), de a tétel elhelyezéséből úgy ítélhető, hogy a szentek húsvéti kommúnéjába szánt tétel.
44. Beatus vir (111.): „Boldog ember az, ki az Urat féli, az ő parancsolatait igen kedveli.” Egyaránt vértanúk és hitvallók kommúnéjában, de rubrikázva 12 szent ünnepénél, ezek között van Keresztelő János, János apostol, Lőrinc ünnepe is.
45. Iustus non conturbabitur (36.): „Az igaz meg nem inog, mert az Úr teszi erőssé az ő kezét.” Vértanúk és hitvallók miséjének Allelujájaként a szanktorále 15 ünnepénél rubrikázva (köztük Lőrinc, Keresztelő János Fővétele).
46. Disposui testamentum (88.): „Szövetséget kötöttem választottammal, megesküdtem szolgálomnak, Dávidnak.” Papok közös miséjében, és név szerint is 4 ünnepnél.
47. Inveni David (88.): „Megtaláltam Dávidot, az én szolgámat, és szent olajjal felkentem őt.” Papok közös miséjében és a szanktorále 9 ünnepén.
48. Diffusa est (44.): „Kedvesség ömlött el ajkadon, azért megáldott téged az Isten mindörökké. V2. A te ékességeddel és szépségeddel, indulj meg, szerencsével járj, és országoj.” A szüzek kommúnéjában, de ez a Mária-ünnepek (február 2., augusztus 15., szeptember 8.) Allelujája is. Kottával az év első ide tartozó napjánál, Luca ünnepénél van kiírva, de a további 7 ünnepen rubrikázva, sőt ugyanezt látjuk a nászmisében is.
49. Mittat tibi (19.): „Küldjön neked segítséget az ő szentélyéből, és Sionból védelmezzen téged.” A püspökszentelési misében.

E szakaszban tehát 12 Alleluját láttunk, de az ünnepek többségét mindössze 7 tétel látja el, mindegyike zsoltáros verzussal (Nimis honorificati, Sancti tui, Gaudete iusti, Beatus vir, Iustus non conturbabitur, Inveni David, Diffusa est).

IV. Szanktorále, proprium. Azon szentek ünnepe, melyeken a misének saját Allelujája van, elenyésző, mindössze öt, de ezek közül is három a karácsony ok-

távjába esik, amolyan fél-temporále. E hármon kívül csak Péter és Pál apostolok miséjének van saját Alleluja-tétele. Feltűnő, hogy az öt Alleluja egyike sem zsolnáros: kettő evangéliumi, kettő más újszövetségi könyvből való, egy pedig költött szöveg.

50. Video caelos: „Nyitva látom az eget, és Jézust állni az Isten erejének jobbján.” István vértanú.
51. Hic est discipulus: „Ez az a tanítvány, aki tanúságot tett minderről, és mi tudjuk, hogy igaz az ő tanúsága.” János apostol.
52. Hi sunt qui cum mulieribus: „Ezek azok, akik asszonnyal nem szennyezték be magukat, mint szüzek (állnak) ugyanis az Isten trónusa előtt.” Aprószentek.
53. Tu es Petrus: „Te vagy a Péter, és én erre a kősziklára építem egyházamat.” Péter apostol.
54. Magnus sanctus Paulus: „A nagy szent Pál, a választott edény, bizony méltó arra, hogy dicsérjük őt: aki kiérdemelte, hogy elnyerje a tizenkettedik trónust.” Pál apostol.

Mindezt összesítve tehát azt látjuk, hogy a legszorosabb értelemben vett törzsanyag 41 tétel:

- 11 az ünnepekre,
- 23 többszörösen használt zsolnáros Alleluja,
- 7 a commune sanctorum legszűkebb készlete;

ehhez járult még:

- az ünnepi sorozat 3 marginális tétele,
- a temporális alaprétegnek az évben csupán egyszer énekelt 9 tétele,
- 5 ritkábban használt kommúnis tétel,
- a szanktorále 5 egyedi tétele,
- (valamint a 7 görög tétel, és a 10 későbbi, feltehetően frank-gregorián eredetű Alleluja).

Az Allelujáknak e rendkívül kis készlete éles ellentétben áll a műfaj megdöbbentő mértékű gyarapodásával a középkor századaiban. De talán nem is csak ellentétről van szó, hanem ok-okozatról. A többi műfajban a liturgikus év nagy részére minden misének megvolt a maga propriumtétele. Ezt a törzsanyagot örökítették át a VIII. században a frankokhoz és egész Európára, és e törzsanyagot mint kanonizált *cantus (et ritus) Romanus*-t változatlanul tartották a következő korszakban is. Mivel az Alleluja-készlet más elveken épült (mondjuk így: nem a proprium, hanem a kommúne módjára), a frank korban átalakították, hogy ez is lefedje az egész évet. Így viszont az Alleluja elkülönült a többi tételtől, és a mise egyetlen „fejleszhető”, gyarapítható műfajává vált, messze túl azon, hogy a „per anni circulum” készlet teljessé váljék.

A korai anyagnak e szűkössége megkönnyítette, hogy a mise leginkább melizmatikus műfaját, ezeket az első látásra nehezen megjegyezhető dallamokat kotta nélkül is fejben tartsák. De segítette ezt a műfaj zenei alkata is, melyről a következő alfejezetben lesz szó.

Zenei elemzés

Az órómai alleluarium csak néhány alpdallamot használ, s ezeket alkalmazzák a verzusok fent említett sorozatára. Először felsoroljuk ezeket az alpdallamokat, s a hozzájuk tartozó verzusokat.¹⁶ Hogy az alkalmazás technikáját lássuk, mindegyik dallamhoz legalább két szöveget közlök, harmadikként pedig —a könyvebb azonosíthatóság érdekében— megadom a gregorián változatot is.

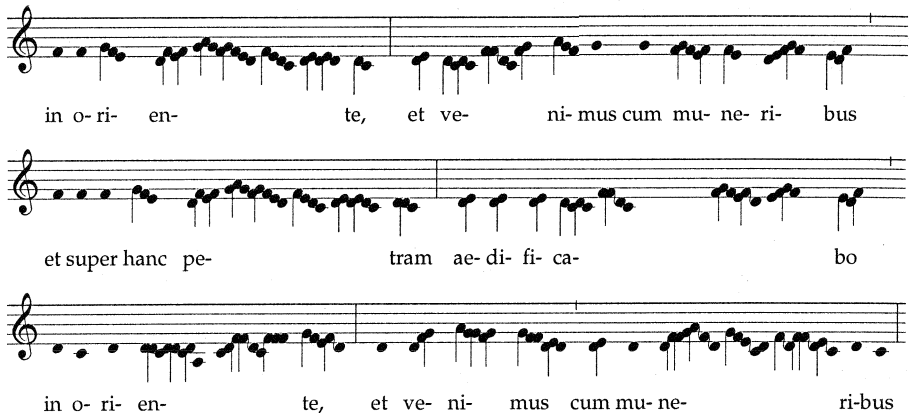
1. alpdallam: „Dies sanctificatus”. Az ide tartozó darabok: *Dies sanctificatus*, *Video caelos*, *Hic est discipulus*, *Hi sunt qui cum mulieribus*, *Vidimus stellam*, *Quoniam Deus magnus*, *Disposui testamentum*, *Iustus non conturbabitur*, *Magnus sanctus Paulus* = 9 tétel. Ide tartozik tehát a karácsonyi ciklus szinte összes darabja (5 tétel), egy a temporále-kommúnéból, kettő a commune sanctorum-ból, egy szanktorále-proprium-ból (továbbá egy a húsvéti görög tételekből).

Al-le- lu- ia. Vi- di- mus stel-lam e- ius

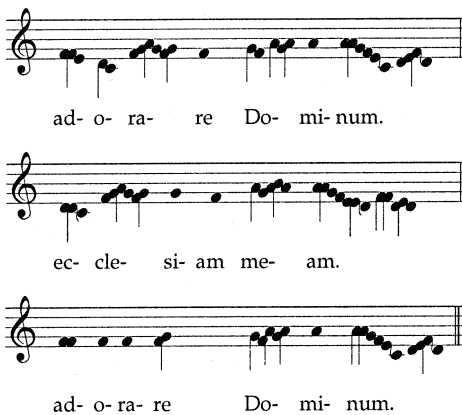
Al-le- lu- ia. Tu es Pe- trus,

Al-le- lu- ia. Vi- di- mus stel-lam e- ius

¹⁶ E részben Bruno Stäblein kiadására támaszkodom, mely a 167–220. oldalon az alpdallamok szerint csoportosítva közli a dallamátiratokat.

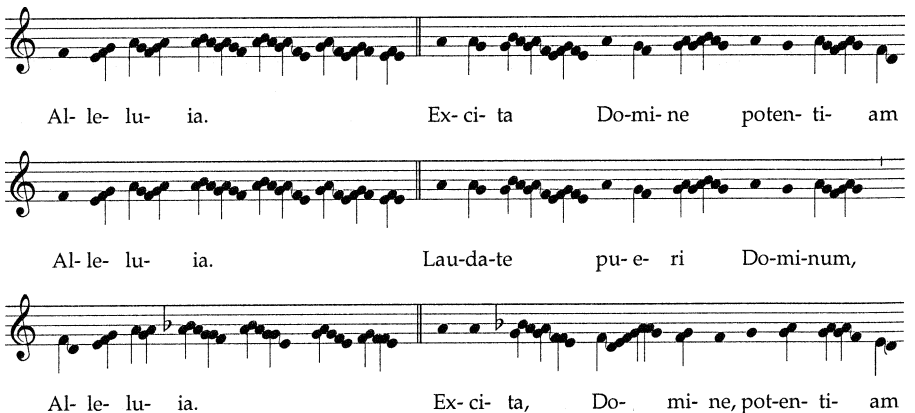

in o-ri-en- te, et ve-ni-mus cum mu-ne-ri-bus
 et super hanc pe-tram ae-di-fi-ca-bo
 in o-ri-en- te, et ve-ni-mus cum mu-ne-ri-bus

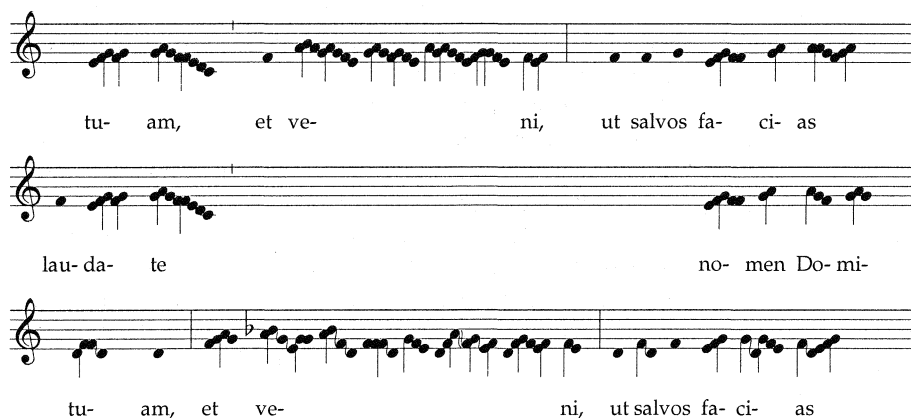

ad-o-ra-re Do-mi-num.
 ec-cle-si-am me-am.
 ad-o-ra-re Do-mi-num.

2. Alapdallam: „Excita”. Az ide tartozó darabok: *Excita Domine, Emitte Spiritum, Ascendit Deus, Cantate Domino ... quia mirabilia, Laetatus sum* (első dallama), *Laudate Dominum omnes, Laudate Dominum quoniam, Cantate Domino canticum, Laudate pueri, Qui posuit fines, Exsultabunt sancti, Confitebuntur caeli* = 12 darab, zömmel a II/b csoportból, továbbá két tétel a commune martyrum-ból s egy görög szövegű, húsvéti Alleluja.

Al-le-lu-ia. Ex-ci-ta Do-mi-ne poten-ti-am
 Al-le-lu-ia. Lau-da-te pu-e-ri Do-mi-num,
 Al-le-lu-ia. Ex-ci-ta, Do-mi-ne, poten-ti-am

tu- am, et ve- ni, ut salvos fa- ci- as

lau- da- te no- men Do- mi-

tu- am, et ve- ni, ut salvos fa- ci- as

nos.

ni.

nos.

3/a alapdallam: „*Dominus regnavit*”: *Dominus regnavit, Omnes gentes, In exitu, Domine refugium, Confitemini Domino quoniam bonus* (második dallam), *Laetatus sum* (második dallam), *Confitemini Domino et invocate, Paratum cor* (második dallam), *Cantate Domino ... quia mirabilia* (második dallam), *Qui confidunt* (2–3. vers) = 10 darab, zömmel a temporális kómnunéból (II/a). A *Confitemini Domino quoniam bonus*-nak a húsvéti vigílián saját dallama van (lásd alább), míg az itt szereplő dallammal a mennybemeneteli vigílián éneklik. A *Laetatus sum* és a *Cantate ... quia mirabilia* Allelujákat a 2. alapdallamon is, a *Paratum cor*-t a 3/b alapdallam szerint is éneklik. A *Qui confidunt* refrénjét és 1. versszakát egy egyéni (F-alaphangú) dallamon éneklik, 2. verse szerint azonban ide tartozik. Ugyanez a verzusdallam egy másik refréndallammal is összekapcsolható (ld. a 3/b alapdallamot).

Zenei szempontból ez az alapdallam különbözik az előbbiektől. Míg azok variatív, de elejétől végigkomponált formát mutattak, ennek az alapdallamnak a verzusa két elemből áll, melyekből az első többször (olykor háromszor-négyszer) megismétlődhet. Így hosszabb szövegeket is hordozni tud. Az első (A) elem indulhat azonnal a C' recitációs hangon, de lehet G-ről felemelkedő incipitje is. A forma bemutatására csak egy példát idézek, de azt több verssel.¹⁷

¹⁷ Érdekes előadásmódbeli sajátosság, hogy a graduále lejegyzése szerint egyes frázisokat a vezető énekes recitálva előre intonál a kórusnak. Nyilvánvaló ennek funkciója: a zavarok elkerülése céljából emlékezteti a könyv nélkül éneklő énekeseket a következő szövegrészre.

A *Dominus regnavit* gregorián dallama mutatja, hogy alapos tonális átalakuláson is keresztülmentek a frank gyakorlatban a római dallamok. Ez esetben felülre helyeztem a gregorián dallamot (mégpedig a könnyebb összehasonlítás kedvéért kvinttel felfelé transzponálva), hogy az órómai verseket folyamatosan egymás alá írhasam. Az órómai dallam első (A) sora mintegy álzárattal végződik, megismétlődik, s a jellegzetes zárlat a *gentes* szónál hallható. A B-sor jellegzetes eleme a magas EDEFE fordulat, a záró melizma utolsó figurája meg egyezik az Alleluja jubilusának végével. A második versszakban is megismétlődik az A-sor, ez esetben azonos zárlattal (*ei, omnia*; a szótaghatár a figura más pontjára esik!), a B-sor lényegében azonos az 1. versszakkal. A gregorián dallam az órómai változat recitatív sorát (*Confitemini ... nomen*) feltördeli apró frázisokra, s azokhoz egyenként melizmatikus végződéseket ad (*Confitemini, Domino, invocate*).

Az *In exitu* és *Domine refugium* Allelujákban ugyanez a verzus a 3/b dallamcsoport Alleluja-refrénjével kapcsolódik össze.

GR. Al- le- lu- ia.

Con-fi-te-mi-ni Do- mi-no

Al- le- lu- ia.

Con-fi-te-mi-ni Do-mi-no,

Al- le- lu- ia.

Can- ta- te e- i,

GR. et in-vo-ca- te

no- men e- ius, an-nun-ti- a- te

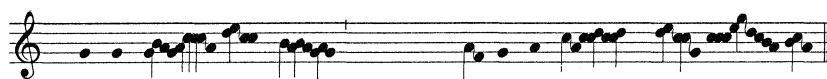
et in- vo- ca- te

no- men e- ius, annunti- a- te

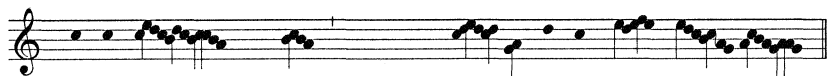

et psal- li- te

e- i, nar- ra- te

GR. in-ter gen- tes o- pe- ra e- ius.

in-ter gen- tes o- pe- ra e- ius.

o- mni- a mi- ra- bi- li- a e- ius.

3/b alapdallam. „Praeoccupemus”. A dallam számos elemében azonos az előzővel, de különbözik attól Alleluja-refrénje: a dallam gerince C' helyett D'-n helyezkedik el, s a kétsoros A-G zárlatrend is hiányzik. Ide tartoznak: *Praeoccupemus*, *Venite exsultemus*, *Te decet laus*. A két típus rokonságát mutatja, hogy például a *Te decet* első verzusa a 3/b, második verzusa a 3/a vonalát követi; a *Venite* 2. versszakában megjelenik a 3/a zárlati formulája. A *Venite* 2. verszaka szövegében azonos a *Praeoccupemus*-szal, második felében dallamilag is megegyezik vele.

Távolabbról ide vonható még az *Adorabo* (azonos Alleluja, de egyedi dallam), a *Confitebor tibi* (első verse egyéni, második verse a 3/a típusát követi), és a *Pascha nostrum* is (Allelujája ennek továbbfejlesztett változata, verzusa egyéni). Vagyis e csoportba 3 „tisztá” tétel és további három rokon dallam tartozik.

Al- le- lu- ia.

GR. Al- le- lu- ia. (Te decet)

Prae-oc-cu-pe-mus fa-ci-em e-ius in con-fes-si-o-ne,

Ve-ni-te ex-sul-te-mus Do-mi-no,

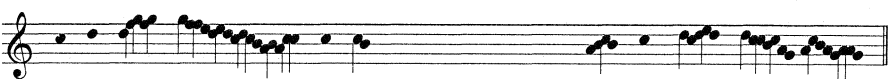
V2. Prae-oc-cu-pe-mus fa-ci-em e-ius in con-fes-si-o-ne,

Te-de-cet hymnus, De-us, in Si-on, et ti-bi

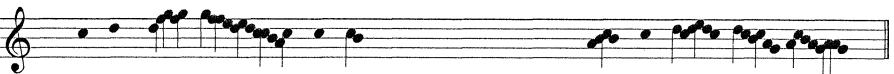
GR. Te-de-cet hymnus, De-us, in Si-on, et ti-bi

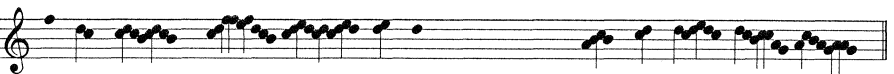
et in psal-mis iu-bi-le-mus e-i.

iu-bi-le-mus De-o sa-lu-ta-ri no-stro.

et in psal-mis iu-bi-le-mus e-i.

red-de-tur vo-tum in Ie-ru-sa-lem.

GR. red-de-tur vo-tum in Ie-ru-sa-lem - - -

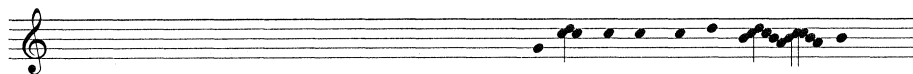

4. alapdallam: „Ostende”. Az órómai énekben kiemelkedően kedveltek a G-alaphangú dallamok, s ezeket sok motivikus, figuratív, de teljes frázisokra is kiterjedő azonos elem köti össze. A 7. és 8. tónus sem válik el olyan élesen egymástól, mint a gregorián zenében. Az ide tartozó tételek: *Ostende nobis, Dominus dixit, Dominus in Sina, Paratum cor* (első dallam), *Lauda anima, Lauda Ierusalem, Nimis honorati, Quoniam confirmata, Diffusa est, Mittat tibi* = 10 dallam, részben az I. (ünnepi proprium), részben a II. (temporále-kommúne) csoportból, de 2 dallam a commune sanctorum-ból is.

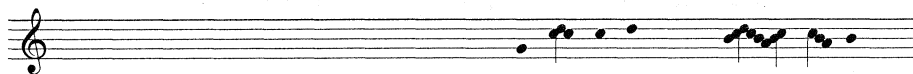

Al- le- lu- ia.

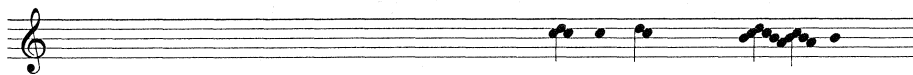
Os-ten- de no-bis, Do- mi- ne,

Pa-ra-tum cor me-um, De- us,

Dif-fu- sa est gra- ti- a

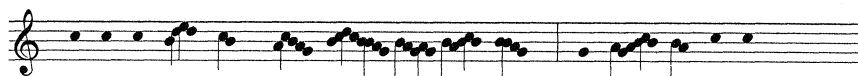

V2. Spe- ci- e tu- a

GR.

Dif-fu- sa est gra- ti- a

mi-se ri- cor- di- am tu- am, et sa- lu- ta- re

pa- ra- tum cor me- um, can- ta- bo et

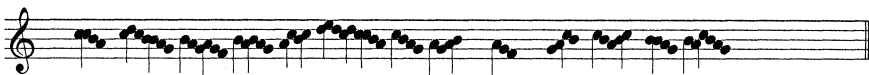
in la- bi- is tu- is, pro-pter- e- a benedixit te

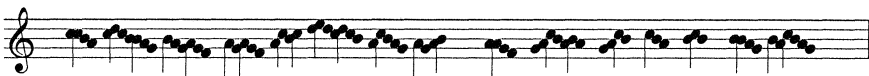
et pulchri- tu- di- ne tu- a, in- ten- de et

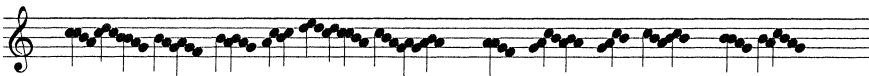
GR. in la- bi- is tu- is pro-pter- ea benedixit te

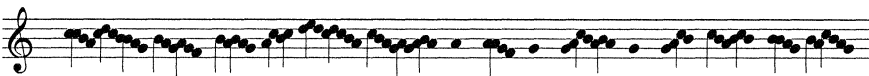
tu- um da- no- bis.

psal- mum di- cam Do- mi- no.

De- us in ae- ter- num.

pro- spe- re pro- ce- de et re- gna.

GR. De- us in ae- ter- num.

5. Egyedi dallamok. Néhány olyan Alleluja-dallamot besoroltunk már az eddigi csoportokba is, amelyek csak részleteikben követték a típust. Van azonban néhány olyan tétel is, mely valóban csak kis, motivikus fordulataiban emlékeztet a nagy típusokra. Közülük kiemelkedő a húsvéti vigília Allelujája. Ez ugyanis feltehetően éppen régisége miatt áll magában, s azért, mert valaha egyetlen Allelujaként élt; talán arra gondolhatunk, hogy különleges és becses dallamát nem akarták más szövegre alkalmazni. Azoknak, akik a gregorián megfelelőt jól ismerik, elegendő csupán a refréndallamot idéznem:

Al- le- lu- ja.

Aligha tartozik az eredeti törzsanyaghoz a *Iubilate Deo — Qui sanat — Spiritus Domini replevit* hármas. Refrénjük azonos, a 3. tónusú dallam erősen variábilis.

Al- le- lu- ja.

Közös dallamuk köti össze a *Haec dies* és *Beatus vir* Allelujákat is. F-finálisú dallamukkal rokonítható a *Qui confidunt* is, de annak második verzusa a 3/a alapidallam igen jellegzetes példadallama.

Végül zeneileg magában áll a *Gaudete iusti*.

Az egyedi dallamok közé tehát 8 tétel sorolható, s természetesen ide tartozik az a 10 darab is, melyet eleve kizártunk a tárgyalásból. Viszont a 7 görög tétel többsége beletagozódik az alapidallamok szerinti típusokba.

Eszerint zeneileg az 55 tétel (ugyanis az egyik szöveg kétféle dallamon is fut) úgy oszlik meg, hogy a legnépesebb a *Dominus regnavit — Praeoccupemus* csoport (ha két altípusát egybeszámoljuk; G-dallamok: 10+3, továbbá 3 egyéni alakítású tétel). Ezeket nagyjából azonos számú alkalmazással követi az *Ostende*-csoport (G-dallam: 10), az *Excita* (E-dallamok: 9) és a *Dies sanctificatus* (D-dallam: 9). Az egyedi dallamok száma 8.

Vagyis nemcsak szöveg és liturgiai elrendezés szempontjából volt takarékos az órómai Alleluja-készlet, hanem zenei szempontból is. Ebben sem áll magában: az ambrozián ének nagyjából ugyanennyi dallamot ismer (hozzá néhány ritkán használt és jövevény melódiát), a beneventán rítusban (ha a fennmaradt csekély anyagból következtetni szabad) egyetlen dallamon énekeltek az összes Alleluját.

Formai szempontból a legköztöttebbnek az *Ostende* és az *Excita* nevezhető; az egyes változatok egymáshoz igen közeli útvonalon vezetik a hozzájuk tartozó szövegeket. Érdekes saját formát láttunk a 3. alpdallamnál: két, meglehetősen szilárd dallamsor egy bizonyos mértékű szabadsággal ismételve adja ki a teljes alakot. A *Dies sanctificatus* típus ennél szilárdabb forma, de az *Excita* és *Ostende* mintájához hasonlítva változékonyabb. Típus és egyed viszonya is azonosnak tekinthető a többi ólatin liturgikus énekkel összevetve.

Mindebből az derül ki, hogy az írás nélküli korban a mérsékelt mennyiségű repertoár és a típusdallamok következetes alkalmazása még a nagy melizmatikus tételekben is megkönnyítette a tanulást és az emlékezést. Nem tudjuk azonban, hogy a késői írásos rögzítések mennyire őrzik egy korábbi, rögtönző előadásmód emlékeit. Erre látszik mutatni a „secunda melodia” gyakorlata: a verzus után visszatérő Alleluja kibővül és quasi rögtönzött melizmákkal gazdagodik. Erre is van jócskán példa az ambrozián anyagban. Elég ezt a jelenséget egyetlen példával szemléltetni:

Al- le- lu- ia. (A verzus előtt)

Al- le- lu- ia. (A verzus után)

Azt hiszem, nem kell hangsúlyoznom, hogy az Alleluja lényege szerint melizmatikus ének, és igazi lelkisége is csak így ragadható meg. Benne a szív kiáradásának zenei megjelenését, valamiképpen a *pneuma*, a *spiritus* vagy inkább *Pneuma*, a *Spiritus* ihletését kell megtapasztalni, „mely ott fú, ahol akar”. A mai egyházzeneészek ettől azért félnek, mert a melizmatikus ének tanítását nehéznek tartják. Ez igaz is, ha arra a sok tucat melizmatikus Allelujára gondolunk, melyet a *Liber Usualis* felkínál. Az órómai alleluarium zeneileg is nagy kincs, de ha nem is gondolunk annak használatára, a módszerből tanulhatunk: a melizmatikus ének is bevezethető, ha néhány dallammal látjuk el az egész év szolgálatát.

A frank-római gyakorlat megtartotta az órómai Alleluják zömét, s azokat beleépítette az akkor kialakult, egész éves (proprium-jellegű) Alleluja-ciklusba.

Liturgiai szempontból ez a következőképpen történt.

A két ádventi Alleluja az 1. és 3. ádventi vasárnapra került (felcserélt sorrendben: *Ostende — Excita*). A karácsonyi első és harmadik mise, István, János apostol, vízkereszt Allelujái helyükön maradtak. A *Dominus regnavit* az általános használatból visszaszorult, és a karácsony második, szoros értelemben vett proprium Allelujája lett belőle. A húsvéti vigília és a nagymise Allelujája, valamint a fehérszombati *Haec dies* a helyén maradt. Az *In exitu* és az *Omnes gentes* azonban kikerült a húsvéti időszakból, és a pünkösd utáni vasárnapok ciklusába került át. Viszont húsvét hetének minden napjára és a húsvéti utáni vasárnapok mindegyikére új Allelujákat szereztek. A két mennybemeneteli és pünkösd-i Alleluja megtartotta helyzetét, ám a második pünkösd-i tétel (*Spiritus Domini*) átkerült a nyolcadba, hogy helyét az ünnep napján az új *Veni Sancte* foglalja el.

A temporále-kommúnének nevezett Alleluják általános használata megszűnt, ezek többségét (*Adorabo*,¹⁸ *Confitebor tibi, Iubilate, Laetatus sum*,¹⁹ *Lauda anima*,²⁰ *Lauda Ierusalem, Paratum, Praeoccupemus, Qui confidunt, Te decet, Venite exsultemus, Cantate Domino ... quia mirabilia, Confitemini ... et invoke, Domine refugium, Laudate Dominum omnes, Laudate Dominum quoniam, Qui posuit, Qui sanat, Quoniam Deus magnus*) kiosztották az évközi vasárnapokra. Az *Adorabo* elhelyezése helyi szokás szerint ingadozott, a *Laudate pueri* húsvét nyolcadába került.²¹ Néhány ezek közül csak korai forrásokban vagy helyi hagyományokban bukkan fel. A *Quoniam confirmata* és a *Cantate Domino ... cantate* számára nem találtak helyet az új énekrendben. Természetesen hiányoznak a gregorián készletből a görög nyelvű Alleluják is.

A *commune sanctorum* továbbra is a készletelv szerint működött; ugyan az egyes szenteknél is gyakran rubrikálták, melyik éneklendő, gyakorlatilag mégis szabadon kezelhető repertoárnak tekintették Allelujáit. Változás —de ebben sem következetesek az egyes közösségek—, hogy a vértanú-hitvalló közös kategória helyett vagy az egyiknél, vagy a másíknál tartják számon az egyes tételeket. A proprium sanctorum öt tételéből négyet a maga helyén megtartottak (a középkorban Aprószentek miséjében nem énekeltek Alleluját).

Mihelyt a temporále-kommúne tételei egy-egy miséhez lettek rögzítve (ezt a folyamatot nevezte McKinnon „properizáció”-nak), az Alleluják száma elégtelenné vált az egész év ellátására. Ezért nagy számban készültek új tételek elsősorban a húsvéti időszakra és az évközi vasárnapokra. Ezzel az Alleluja készletjellege megszűnt, és e tétel is beiktatódott az év járása szerint pontosan rögzített, többi propriumének közé.

¹⁸ Másutt: a templomszentelés miséjében.

¹⁹ Új dallammal ádvent 2. vasárnapján is.

²⁰ Egyes forrásokban a Mennybemenetel utáni vasárnapon.

²¹ De néhány forrás szerint használják az évközi időben is.

Zenei szempontból hasonló folyamatot látunk.

A régi alapidallamok megtartása, illetve a „gregorián” ízlés szerinti átdolgozása mellett új alapidallamok és új egyedi dallamok komponálását.

A *Dies sanctificatus*, *Excita* és *Ostende* dallamok, mint láttuk, átmentek a gregorián anyagba, sőt kaptak új szövegeket is. Az órómai és a gregorián változat az *Excita* esetében áll a legközelebb egymáshoz, de fenti példánkban jól látható, miképpen tördeli a hosszú melizmákat apró motívumokra a gregorián változat. Az utolsó szótagon az órómai dallam csak a zárómotívumot idézi vissza az Allelujából, a gregorián a teljes Alleluja-jubilust. Hasonló a helyzet az *Ostende* lezárásánál. Nagyobb a különbség a *Dies sanctificatus*-típusú dallamokban. Míg az órómai Allelujában a felsorok dallama az F gerinchangot írja körül, azt csak a kadenciánál hagyja el igazán, a gregorián a szöveg kisebb szócsoportjait is többé-kevésbé zárt egységként kezeli, és átmeneti kadenciákat dolgoz ki rajtuk. E típusnál a gregorián sem hozza vissza az Alleluja jubilusdallamát.

Ez a kettősség: az órómai díszített recitatívóra emlékeztető nagyvonalúsága és gregorián kis részekből összerakott, dalszerűbb szerkezete még inkább érezhető a 3. alapidallam példájánál. Jól szemlélteti ezt például a *Confitemini ... et invoke* órómai és gregorián változata, vagy a következő két kis részlet:

Do- mi-ne, re- fu- gi- um fa- ctus es

GR. Do- mi-ne, re- fu- gi- um fa- ctus es

no- bis ... Ve- ni- te, ex- sul- te- mus Do- mi- no,

GR. no- bis ... Ve- ni- te, ex- sul- te- mus Do- mi- no,

iu- bi- le- mus De- o ...

GR. iu- bi- le- mus De- o ...

Nem mondhatjuk egyszerűen azt, hogy az egyik kidolgozottabb, bonyolultabb a másiknál. Ha egy mondatba akarjuk a tapasztalatokat összefoglalni, annyi elmondható, hogy az órómai hosszú melizmaláncai ellenére nagyvonalúbb, a gregorián cizelláltabb, részletezőbb, és kis, önálló frázisokra bontja fel a mondatot.

Az átdolgozás azonban nemcsak a típusokat (alapdallamokat) érintette egészben, hanem az egyes tételeket is átalakította. Röviden azt mondhatjuk: a lényegében egységes típus szétbomlott egyedileg alakított, külön-külön dallamokká. Gyakran megváltozik a finális hang, s ezzel együtt a tónus is. Az azonos alapdallamhoz tartozó tételek egymástól elkülönülnek, egymáshoz való hasonlóságuk csökken, a közös típus elhalványodik. Nemezszer pedig a régi szöveg a karoling-gregorián stílusba tartozó új dallamot kap.

Néhány példa.

Az „Excita”-típus darabjai közül: a *Confitebuntur* a gregoriánban a „Praecupemus”-típushoz közelítő új dallammal ismert; a *Laudate Dominum omnes gentes* 2. tónusú, a *Laetatus sum* új 1. tónusú gregorián dallamot kapott. A 3. alapdallamhoz tartozók közül: A *Confitemini ... et invocate* és a *Dominus regnavit* az órómaihoz hasonlítanak, de a hangnem második fokán zárva 2. tónusban vannak értelmezve; az *In exitu* a gregoriánban 2. tónusú, alig emlékeztet az órómai mintára; a *Paratum*-nak a gregoriánban új, 3. tónusú dallama van; az *Omnes gentes* a gregoriánban 2. tónusú, csak távolról emlékeztet az órómai mintára. Az „Ostende”-csoportban: a *Lauda Ierusalem* a gregoriánban az „Excita”-típushoz tartozó dallammal él.

Mindkét repertoárnak megvan a maga értéke. A gregorián tételbősége, liturgiai kidolgozottsága, változatos tónusrendje, a gondosan kimunkált, gyakran egyedi vagy egyedivé vált dallam melodikus szépsége éppúgy része örökségünknek, mint az órómai Alleluja, mely közelebb hoz minket a műfaj elsődleges értelméhez, történelmi mélyrétegéhez és a szájhagyományos korszak életmódjához. De van az órómai hagyatéknak gyakorlati tanulsága is, éppen korunkban: a készlet-elv és a dallamtípusok használata megengedi, hogy a legmagasabb liturgikus és zenei színvonalat célozzuk meg akár egyszerűbb körülmények között is. Nem kell tehát —vélt pasztorális szempontokra hivatkozva— lemondani a liturgia magasrendű értékeiről.

Tartalmi szempontból is tanulságos volt áttekinteni e repertoárt: a változatos tartalmú gregorián alleluariummal szemben az Alleluja lényegét mondják ki e tételek a maguk nyelvéen: „Venite, exsultemus Domino, iubilemus Deo, salutaris nostro.”